

Elnarə MƏMMƏDOVA*

I TÜRKOLOJİ QURULTAYIN TÜRKOLOJİ İRSİMİZİN TƏDQİQİNDƏ ROLU

X Ü L A S Ə

Türk xalqlarının ortaq dili, mədəniyyəti və tarixi yaddaşı əsasında formalaşan birlik ideyası artıq sadəcə elmi düşüncə deyil, türkoloqların ortaq dəyəri olaraq onları birləşdirən bir mərkəzə çevrilmişdir.

1926-cı il fevral ayında Bakıda keçirilmiş I Türkoloji Qurultay türkdilli xalqların dil, mədəniyyət və elm sahəsindəki əməkdaşlığının təməl daşlarından biri olmuşdur. Bu Qurultay türkdilli xalqlar arasında ortaq elmi və mədəni siyasətin formalaşmasında mühüm rol oynamışdır.

Qurultayda Azərbaycan, Türkiyə, Orta Asiya, Krım, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Özbəkistan və digər bölgələrdən 100-dən artıq alim və ziyalı iştirak etmişdir. Qurultayda əsas məqsəd türkdilli xalqlar arasında dil birliyinə nail olmaq, ortaq əlifba və leksik sistem yaratmaq, qədim türk yazılı abidələrinin tədqiqini genişləndirmək idi. Toplantıda müxtəlif bölgələrdən gələn nümayəndələr dilin fonetikasi, morfologiyası, sintaksisi və lüğətçilik sahəsində fikir mübadiləsi aparmışlar. Qurultayda fəal iştirak edən türkoloqlar sırasında bir çox tanınmış türkoloq və ziyalılar yer almışdır. Onlardan Xalid Səid Xocayev, Ruhulla Axundov, Bəkir Çobanzadə, Əhməd Cavad, Mehmet Fuat Köprülü, Zeki Velidi Toğa, Rəşid Rza Nur, Sadri Maksudi Arsal kimi şəxsiyyətlər müxtəlif aspektlərdən türk dili və mədəniyyəti ilə bağlı təqdimatlar etmişdir. Onların çıxışları və təqdim etdiyi elmi tezislər bu sahədə uzun illər davam edəcək elmi əməkdaşlıqların əsasını qoymuşdur. Xüsusilə latın qrafikalı ortaq əlifbaya keçid məsələsi və terminoloji vahidlik üzərindəki müzakirələr müasir türkdilli ölkələrin dil siyasətinə ciddi təsir göstərmişdir.

Açar sözlər: *Türk xalqları, ortaq dil, mədəniyyət, tarixi yaddaş, türkologiya*

Türk xalqlarının ortaq dili, mədəniyyəti və tarixi yaddaşı bu xalqlar arasında ümumtürk kimliyinin əsas sütunlarıdır. Elmi əməkdaşlıq, təhsil və mədəni layihələr bu birliyin qorunub saxlanması və inkişafı üçün əsas amillərdəndir. Türk xalqları əsrlər boyu ortaq köklərə, dilə və mədəni irsə sahib olmuşdur. Tarixin müxtəlif dövrlərində bu xalqlar müxtəlif coğrafiyalarda yaşasalar da, yaddaşlarında və kimliklərində ortaq elementlər qorunub saxlanmışdır.

Onların qorunması və inkişafı həm elmi, həm də strateji baxımdan zəruridir. Bu layihələrin məqsədi Türk xalqları arasında anlaşmanı artırmaq, ortaq dəyərləri möhkəmləndirmək və dil birliyinə doğru tədrici keçidi təmin etməkdir.

Türk xalqları dünyanın geniş coğrafiyasına yayılmış, qədim və zəngin tarixə malik etnoslardandır. Onların ortaq dil kökləri, oxşar mədəni dəyərləri və yüzillər boyu formalaşmış tarixi yaddaşları müasir dövrdə də aktual elmi tədqiqat mövzularındandır. Bu ortaq xüsusiyyətlər, xüsusən də türkologiya sahəsində ortaq əməkdaşlıq imkanlarını gücləndirir.

Türk xalqlarının ortaq tarixi yaddaşı, dili və mədəniyyət kökləri bu xalqlar arasında birliyin formalaşmasına zəmin yaratmışdır. Qədim türk abidələrindən tutmuş, çağdaş türkologiya tədqiqatlarına qədər bir çox sahədə ortaq dəyərlər qorunur və inkişaf etdirilir. Bu gün rəqəmsal texnologiyaların geniş yayılması Türk xalqları arasında integrasiyanı daha da sürətləndirir. Ortaq internet platformaları, süni intellekt texnologiyaları və onlayn təhsil imkanları türk dillərinin qarşılıqlı tərcüməsini, ortaq lüğətlərin yaradılmasını və mədəniyyətlərin paylaşılmasını dəstəkləyir. Məqalədə həm tarixi, həm dilçilik, həm də texnoloji baxımdan Türk birliyinin möhkəmlənməsi istiqamətində atılan addımlar təhlil edilir.

Bugünkü qloballaşma və rəqəmsallaşma dövrü türk xalqları arasında əməkdaşlığı və integrasiyanı yeni mərhələyə daşıyır. Süni intellekt rəqəmsal dövrdə sadəcə texnoloji vasitə deyil, həm də türk xalqlarının mədəni və dil birliyinin qorunması üçün strateji imkan yaradan güclü alətdir. Bu texnologiyaları ortaq şəkildə dəyərləndirmək Türk birliyinin gələcəyi üçün vacibdir.

Türk xalqlarının bənzərliyi onların genetik və mədəni bağlılığı, ortaq dil, mədəniyyət və tarixi yaddaş baxımından birliyi, onların formalaşmasında dilin və ədəbiyyatın rolu, mədəni əlaqələr və müasir dövrdə əməkdaşlıq sahəsində fundamental işlər aparılır. Türk xalqları arasında dillərin morfoloji və leksik yaxınlığı, ortaq dastan və ənənələr, tarixi hadisələrə yanaşma bənzərliyi onları genetik və mədəni bağlılığını təsdiqləyir. Buna misal olaraq türk tayfalarının əksəriyyətində “Qız qalası”, “Koroğlu”, “Manas” və s. abidəsi olmasını göstərə bilərik. Türk dillərinin ortaq kökləri, qədim yazılı abidələr, xüsusilə “Divanü Lüğat-it-Türk” və Orxon-Yenisey yazıları kontekstində tədqiq olunur. Müasir dövrdə ortaq türk dili, əlifba, təhsil layihələri və mədəni əməkdaşlıq bu ortaq bağların möhkəmlənməsində mühüm rol oynayır.

1926-cı il fevralın 26-dan martın 6-na qədər Bakıda keçirilmiş Birinci Türkoloji Qurultay, türk dünyasının elmi və mədəni həyatında mühüm dönüş nöqtəsi olmuşdur. Bu qurultayda Sovet İttifaqının müxtəlif bölgələrindən – Azərbaycan, Orta Asiya, Krım, Qazaxıstan və başqa ölkələrdən gəlmiş 70-dən artıq türkoloq alim iştirak etmişdir.

Qurultay türk xalqlarının dil, mədəniyyət və elmi birliyinin formalaşmasında mühüm rol oynamışdır. 131 nümayəndənin iştirakı ilə keçirilən qurultayda türk dili, ədəbiyyatı, terminologiya, ortaq əlifba məsələləri kimi sahələrdə mühüm qərarlar qəbul edilmişdir.

Bu qurultay bir çox görkəmli alimlərin, o cümlədən Azərbaycan, Türkiyə, Rusiya, Orta Asiya və Krım tatarlarından olan ziyalıların bir araya gəldiyi nüfuzlu toplantı olmuşdur.

Bu mötəbər elmi tədbirdə Azərbaycan ziyalıları da fəal iştirak etmiş, türkologiya elmin inkişafına töhfələr vermişlər.

Qurultay türkologiya tarixində dönüş nöqtəsi olmaqla yanaşı, türk dillərinin birliyinə, inkişafına və elmi araşdırılmasına güclü təkan vermişdir. Qurultayda ana dilinin inkişafı, türk dillərinin ortaq xüsusiyyətləri müzakirə olunmuşdur.

Qurultayda xüsusilə, Mahmud Kaşğarının "Divanü Lügət-it-Türk" əsərinin elmi əhəmiyyətini önə çəkmiş, bu əsərin tərcüməsinin və tədqiqinin türk dillərinin inkişafı üçün vacibliyini bildirmişdir. Mahmud Kaşğarının bu əsəri bütün dolğunluğu ilə özündə ulu türkün tarixini, həyat tərzini, fəlsəfəsini əks etdirən poetik nümunələrlə bəzədilmiş möhtəşəm abidə, tarixi mənbədir.

Qurultayda terminologiya, orfoqrafiya və metodika məsələləri gündəmə gətirilmişdir. Azərbaycanlı nümayəndələr bu müzakirələrdə əsas mövqedə olmuş, milli və elmi baxımdan vacib çıxışlar etmişlər. Qurultayın məqsədi türk xalqlarının dillərinin və əlifbalarının vahidləşməsi, Türkoloji elmi istiqamətlərin müəyyənləşdirilməsi, elmi və mədəni əməkdaşlığın gücləndirilməsi idi.

Türk xalqlarının ortaq dili, mədəniyyəti və tarixi yaddaşı ümumtürk kimliyinin əsas sütunlarıdır. Ortaq tarix və mədəni yaddaş türk xalqlarının birliyinə və gələcək inkişafına xidmət edən mühüm faktordur. Onların qorunması və inkişafı həm elmi, həm də strateji baxımdan zəruridir. Türk xalqlarının birliyi yalnız tarixi keçmişə əsaslanmamalı, həm də müasir texnologiyalar və əməkdaşlıq layihələri ilə dəstəklənməlidir. Bu istiqamətdə görülən işlər və rəqəmsal imkanlar türk dünyasının integrasiyasına real töhfələr verir.

ƏDƏBİYYAT:

1. Mahmud Kaşğari. "Divanü Lügət-it-Türk".
2. Orxon-Yenisey yazılı abidələri.
3. Məmmədli N. 2024. M.Kaşğarlı "Divanü Lügət-it-Türk". I cild, səh. 35.
4. Əskər R. 2006. M.Kaşğarlı "Divanü Lügət-it-Türk". Şərq-Qərb, I cild
5. Türk Dil Qurumu rəsmi saytı və hesabatları.
6. Əsgərov M. "Türk xalqlarının dil əlaqələri". Bakı, 2018.
7. Qasımova Ş. "Türk dillərində ortaq lüğət məsələləri".
8. UNESCO. "Dillərin rəqəmsal mühiti və qorunması".
9. Türk Akademiyası: Türk dillərinin gələcəyi.
10. Süni İntellekt və Türk dilləri: Beynəlxalq Forum hesabatı, 2023.
11. Əliyeva L. "Türk xalqları arasında mədəni integrasiya".
12. İsmayılov R. "Rəqəmsal dövrdə Türk xalqları".
13. Akçay A. "Dil və texnologiya: Türk dünyasında inkişaf yolları".
14. Altaylı T. "Bir millət, çox dövlət – Türk birliyinin əsasları".

THE ROLE OF THE I TURCOLOGY CONGRESS IN THE RESEARCH OF OUR TURCOLOGY HERITAGE

S U M M A R Y

The First Turkological Congress held in Baku in February 1926 was one of the cornerstones of cooperation between Turkish-speaking peoples in the fields of language, culture and science. This Congress played an important role in the formation of a common scientific and cultural policy among Turkish-speaking peoples.

More than 100 scientists and intellectuals from Azerbaijan, Turkey, Central Asia, Crimea, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan and other regions participated in the congress. The main goal of the congress was to achieve linguistic unity among Turkish-speaking peoples, create a common alphabet and lexical system, and expand the study of ancient Turkish written monuments. Representatives from different regions exchanged views on the phonetics, morphology, syntax and lexicography of the language. Among the Turkologists who actively participated in the congress were many well-known Turkologists and intellectuals. Among them, personalities such as Khalid Said Khojayeve, Ruhulla Akhundov, Bekir Chobanzadeh, Ahmed Javad, Mehmet Fuat Koprulu, Zeki Velidi Toqa, Reshid Rza Nur, Sadri Maksudi Arsal made presentations on the Turkish language and culture from various aspects. Their speeches and scientific theses laid the foundation for scientific cooperation in this field that will continue for many years. In particular, the issue of transition to a common Latin script alphabet and discussions on terminological uniformity had a serious impact on the language policy of modern Turkish-speaking countries.

Keywords: *Turkic peoples, common language, culture, historical memory, Turkology*

РОЛЬ I ТУРКОЛОГИЧЕСКОГО КОНГРЕССА В ИССЛЕДОВАНИИ НАШЕГО ТУРКОЛОГИЧЕСКОГО НАСЛЕДИЯ

Первый тюркологический конгресс, состоявшийся в Баку в феврале 1926 года, стал одним из краеугольных камней сотрудничества между тюркоязычными народами в области языка, культуры и науки. Этот конгресс сыграл важную роль в формировании общей научно-культурной политики среди тюркоязычных народов.

В конгрессе приняли участие более 100 ученых и интеллектуалов из Азербайджана, Турции, Центральной Азии, Крыма, Казахстана, Кыргызстана, Узбекистана и других регионов. Главной целью конгресса было достижение языкового единства среди тюркоязычных народов, создание общего алфавита и лексической системы, а также расширение изучения древних тюркских

письменных памятников. Представители разных регионов обменялись мнениями по фонетике, морфологии, синтаксису и лексикографии языка.

Среди тюркологов, активно участвовавших в конгрессе, было много известных тюркологов и интеллектуалов. Среди них такие личности, как Халид Саид Ходжаев, Рухулла Ахундов, Бекир Чобанзаде, Ахмед Джавад, Мехмет Фуат Кёпрюлю, Зеки Велиди Тоба, Решид Рза Нур и Садри Максуди Арсал, представили доклады о тюркском языке и культуре с различных точек зрения. Их выступления и научные тезисы заложили основу для научного сотрудничества в этой области, которое продолжалось долгие годы. В частности, вопрос перехода к общему латинскому алфавиту и дискуссии о терминологической унификации оказали серьезное влияние на языковую политику современных тюркоязычных стран.

Участвующие ученые создали ценное научное наследие не только для того времени, но и для будущих поколений. Благодаря участию турецких братьев на конгрессе состоялся широкий обмен идеями, были внедрены новые подходы к науке тюркологии и установлены международные связи сотрудничества в этой области. Решения конгресса сыграли важную роль в направлении тюркологических исследований в последующие десятилетия. С этой точки зрения, Первый тюркологический конгресс является не только научным событием, но и важной датой, заложившей основу для единства тюркского мира.

Ключевые слова: *тюркские народы, общий язык, культура, историческая память, тюркология*